

HISTORIJA O ZADARSKOM OTOČJU U SREDNJEM VIJEKU DO 1420. GODINE

(PREGLED, INTERPRETACIJA, PUTEVI RJEŠAVANJA)

Borislav Grgin

1. U V O D

Zadrasko otočje, kao integralni dio života i razvoja grada Zadra, kroz tisućljetnu povijest, od prapovijesnih dana do danas, igralo je vrlo važnu ulogu. Omeđen sa sjevera otokom Pagom, a sa juga Kornatskim otočjem i Vrgadom, cijeli taj otočki niz predstavlja cjelinu, koja u povijesnom pogledu ima višestruko značenje. Povijest zadarskog otočja ne možemo shvatiti niti objasniti ukoliko pri proučavanju ne vodimo računa o tri elementa koji se međusobno uvjetuju: a) o posebnostima, o individualnoj povijesti svakog otoka, b) o zadarskom otočju kao cjelini i gospodarskom, političkom, kulturnom i demografskom smislu i c) o otočju kao cjelini u sklopu zadarske komune, o Zadru i zadarskoj komuni kao faktoru koji presudno utječe na historijski razvoj zadarskog otočja. To daje otočju kroz stoljeća, u svim oblastima života, jedan politički, kulturni i gospodarski okvir koji omogućava da povijest zadarskog otočja možemo objasniti i osmisliti.

U razdoblju koje obuhvaća ovaj pregled, dakle od doseljenja Hrvata do konačne uspostave vlasti Mletačke Republike, vrlo jasno se vidi ta međusobna uvjetovanost grada i otočja. Grad daje politički okvir, svojim političkim, gospodarskim, crkvenim i kulturnim ustanovama oblikuje i uokviruje svakodnevni život ljudi na otocima. Svojim propisima grad određuje politički status otočana. Bogati patriciji, trgovci, obrtnici, samostani i dr. kao zemljovlasnici, igraju presudnu ulogu u formiranju gospodarstva. Snažna zadarska crkva daje okvir duhovnom životu otočana. Zato je potpuno razumljivo što do danas zadarski otočani kao sinonim za Zadar koriste riječ »grad«. Iz toga se jasno vidi koliko je duboka i čvrsta ta povezanost grada i njegovog otočja.

Naravno, utjecaji nisu bili jednosmjerni. Zadar, kao značajno gospodarsko središte na istočnoj jadranskoj obali, njegov uspon i status koji ima u ovom razdoblju, ne mogu se razumjeti bez otoka, u kojima leži temelj njegove snage. Zadarski otoci gospodare središnjim dijelom Jadrana. Tu je velika prednost Zadra pred npr. Trogirom i Splitom, čije otoke drže Neretljani.¹ Ne treba zanemariti ni značajne gospodarske, crkvene i kulturne in-

¹ N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409., Prošlost Zadra II, Zadar, 1976, 65.

stitucije na samom otočju. Posebno istaknuto mjesto pripada benediktin-
skim samostanima. Od njih se posebno ističe samostan sv. Kuzme i Damja-
na na brdu Čokovcu iznad Tkona na otoku Pašmanu, izuzetno značajan za
otočku, zadarsku i hrvatsku povijest u razvijenom srednjem vijeku.

2. I Z V O R I

Izvori za povijest zadarskog otočja u srednjem vijeku sastavni su dio
izvora za zadarsku povijest. Glavnina građe nalazi se u Historijskom arhivu
u Zadru. Dvije skupine građe imaju glavnu vrijednost: a) samostanski i
uopće crkveni spisi, b) notarske knjige od kraja 13. st. Vrlo su značajni
spisi ukinutih samostana u 97 kutija, i to:

spisi i pergamene samostana sv. Krševana u Zadru (908—1806)

spisi i pergamene samostana sv. Dominika u Zadru (1066—1806)

spisi i pergamene samostana sv. Nikole u Zadru (1193—1806)

spisi i pergamene samostana sv. Kuzme i Damjana u Rogovu (1059—1806)

Benediktinke sv. Marije u Zadru čuvaju vlastiti arhiv koji ima oko 1300
pergamena i drugih različitih spisa.

Najdragocjeniji je arhiv zadarskih bilježnika ili notara (1288—1847) koji
sadrži 484 sveska s 3 sveska pergamena (1295—1772), 39 repertorija i 2
inventara.

Među pripovjednim izvorima posebno mjesto imaju djelo Nikole Mata-
fara, vjerojatno zadarskog nadbiskupa, o opsadi Zadra 1345—46: »Obsidi-
onis iadrensis libri duo«, i kronika zadarskog patricija Pavla Pavlovića iz
14. st. pod naslovom: »Memoriale Pauli de Paulo patricii iadrensis«.

Najznačajniji historijski izvor koji nam govori o zadarskom otočju u
srednjem vijeku je djelo bizantskog cara Konstantina VII Porfiroge-
neta: »De administrando imperio«.² Sadrži mnoštvo vrlo važnih podataka,
o seobi Hrvata, o dolasku i zauzimanju provincije Dalmacije, o obnovi bi-
zantske vlasti nad gradovima i otocima, te o njenoj organizaciji u carevo
vrijeme (sredinom 10. st.). Opisujući stanje u Dalmaciji, govori i o zadar-
skim otocima. Oni su gusti i mnogobrojni. Naseljen je, po njemu, samo
Lumbrikaton (Vrgada), dok su ostali otoci nenaseljeni i pustih gradova, i
to: Katatreveno, Pizuh, Silva, Skerda, Aloip, Skirdakisa, Pirotima, Meleta,
Estiuniz i mnoga druga čija imena se ne znaju.³

3. S I N T E Z E I P R E G L E D I

U historiografiji se zadarskom otočju pridavala pažnja u sklopu histo-
rijskih istraživanja o Zadru. Historijskih sinteza o zadarskoj povijesti do
sada je bilo relativno malo. Od starih talijanskih historičara treba istaći
sinteze Vitaliana Brunellia.⁴ Brunelli razmatra opće probleme zadar-
ske povijesti koji direktno i indirektno imaju, naravno, utjecaj i na zadar-
sko otočje. Osim Brunellia, prošlošću Zadra bavio se u sklopu svoje sinte-

² Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Beograd, 1959, 1—74.

³ *ibid.*, 24—26. N. Klaić — I. Petricioli, *ibid.*, 58. P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I, Toponomastička ispitivanja, Zagreb, 1950, 69, 70, 78, 79, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 100, 106, 110, 115, 126, 134, 139.

⁴ V. Brunelli, Storia della città di Zara dai tempi remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti, Venezia, 1912.; isti, Storia di Zara: Il comune sul finire dei tempi di Mezzo, Archivio storico per la Dalmazia (=ASD), vol. XVIII.

ze o povijesti Dalmacije i Giuseppe Praga.⁵ On se u svojoj sintezi isključivo bavi političkom poviješću, a potpuno zanemaruje gospodarsku društvenu i kulturnu problematiku. Osim toga, radovi talijanskih historio- grafa, gore navedeni, trpe i od drugih nedostataka. Pisani su u vrijeme procesa nacionalne integracije, pa se nacionalni romantizam uvukao u in- terpretiranje srednjovjekovne povijesti. Na srednjovjekovna komunalna druš- tva, čiji je osnovni kriterij pravni tj. staleški položaj čovjeka, ovi autori gle- daju očima moderne talijanske nacionalne svijesti, traže talijanski nacio- nalni elemenat kako bi potkrijepili zahtjeve političkih borbi svoga vremena. Ista je stvar i s onovremenom hrvatskom historiografijom. Njen koncept je isti, ali je interpretacija najčešće dijametralno suprotna (Rački, Klaić i dr.).

U hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji ne postoji bilo kakva pisa- na sinteza koja bi kao određenu cjelinu obuhvatila zadarsko otočje. Od sin- tetičkih radova na zadarskoj povijesti pojavila su se, u novije vrijeme, za naše razdoblje dva kapitalna djela.

U ediciji »Prošlost Zadra« je 1976. izašao, kao knjiga II, koautorsko djelo Nade Klaić i Ive Petriciolija: »Zadar u srednjem vijeku do 1409«.⁶ Ovaj rad predstavlja plod dugogodišnjeg istraživačkog rada ovo dvoje historičara srednjeg vijeka. To je prvi rad te vrste u našoj histori- ografiji i kao takav ima veliku vrijednost. Opširno i sustavno autori se ba- ve prošlošću Zadra, dotičući se na mnogo mjesta i zadarskog otočja.

Analizirajući vijesti Konstantina Porfirogeneta, Nada Klaić zaključuje da su zadarski otoci i u njegovo vrijeme naseljeni, a da podatak za pojedine otoke »nenaseljen« znači da na njemu nema romanskog življa. Prema tome, Hrvati su naselili otoke prije sredine 10. st.⁷ Smatra da je zadarski otočni niz, od Paga do Kornata i Vrgade, u ovom razdoblju politički pripadao za- darskoj komuni. U otočnom nizu, velikom i prostranom, leži glavna moć Zadra, njegova prednost pred Trogirom i Splitom, kojima neretljanski otoci priječe slobodno more.⁸ Veliku pažnju autorica posvećuje i otoku Pagu, po- sebno zadarsko-paškim odnosima i dugogodišnjoj borbi Paga za političku autonomiju, koja će završiti privremenim uspjehom. Glavni uzrok sukoba vidi u velikoj gospodarskoj važnosti koju Pag, sa svojim bogatim solanama, ima za ekonomiku zadarske komune. To pitanje posebno brine zadarski patricijat, glavne posjednike solana, protiv kojih je uperena oštrica borbe Pažana.⁹ Nakon zadarske bune protiv Mlečana, Pag dolazi pod neposrednu kontrolu Venecije, 1347., a Venecija ugovorom s Pagom uspijeva prigrabiti veliki dio prihoda od solana.¹⁰ Autorica je opširno obradila i definitivno osamostavljenje paške općine.¹¹ Taj proces počinje velikom paškom bunom 1393. protiv političke i crkvene vlasti zadarske komune nad otokom. Zadra- ni bunu u krvi guše. Zbog toga im kralj Žigmund na saboru u Ninu 1396. oduzima otok. Pag dobija isti rang kao i ostali dalmatinski gradovi, a Za- dranima je naređena vječna šutnja.¹² Ubrzo će Zadrani ponovno zauzeti otok,

⁵ G. Praga, *Storia di Dalmazia, Padova, 1954.*

⁶ vidi bilj. 1.

⁷ *ibid.*, 58.

⁸ *ibid.*, 65.

⁹ *ibid.*, 292—256.

¹⁰ *ibid.*, 314, 315.

¹¹ *ibid.*, 370—374.

¹² *ibid.*, 372.

a definitivno ga gube nakon uspostave mletačke vlasti, 1409. Autorica zaključuje da je paška sol bila magnet i za Zadar i za Veneciju i za ugarsko-hrvatskog kralja. Kako bi tko došao u posjed otoka monopolizirao bi sol, tako da je svojom solju tijekom 14. st. Pag kupovao, te konačno i kupio političku slobodu.¹³

Veliku pažnju autorica je posvetila i gospodarskim odnosima. Ističe da su glavni zemljoposjednici u zaleđu Zadra i na otocima bili dva velika zadarska benediktinska samostana, sv. Krševana i sv. Marije.¹⁴ Na njihovim posjedima razvijena su dva osnovna oblika zakupnog sistema: težaština i kmetstvo.¹⁵ Najčešći oblik je težaštvo, obveza obrađivanja tuđe zemlje, obično dugoročan odnos slobodnih ljudi iz različitih staleža i društvenih slojeva. Težaštvo je najčešće u vinogradarstvu. Uobičajeno davanje obrađivača zemlje vlasniku je jedna četvrtina plodova sa zemljišta.¹⁶ O kmetским odnosima imamo sačuvane podatke o podložnicima samostana sv. Krševana u Telašćici na Dugom otoku. Kmet Merdeša je samostanski podložnik koji sjedi na samostanskoj zemlji. Ne daje tlaku, jer samostan nema alodijalnu zemlju na Telašćici. Ipak, čvrsto je vezan za zemlju, ali dobrovoljno.¹⁷ Zadarski patriciji i trgovci imali su na otocima, posebno na Pagu, i velik broj solana. Po ugovoru iz 1367 sa Paga doznajemo da su obrađivači bili dužni davati vlasniku solane polovicu svih plodova iz solana.¹⁸ I trgovina solju je vrlo važna privredna grana zadarske komune, naročito dobro se može pratiti od druge polovine 14. st.¹⁹ Općenito, prihodi od soli činili su velik dio u ukupnom prihodu zadarske komune.²⁰ Vrlo je zanimljivo da je ribarstvo, jedna od najstarijih i najvažnijih privrednih grana na zadarskom području, vrlo slabo dokumentirano u izvorima. Vjerojatno su ribarske obveze bile prva vrsta javnog podavanja bizantskoj vlasti, što se vidi iz isprave o Vrgapu iz 1096., gdje zadarski prior Drago prepušta samostanu sv. Krševana u Zadru podavanja u soli i ribama s tog otoka.²¹

Svoj dugogodišnji terenski istraživački rad, prezentiran u stručnim časopisima, o spomeničkoj baštini Zadra i zadarske regije, Ivo Petricioli je sintetizirao u ovoj knjizi. Iz svih tih radova, kao i iz ove sinteze, vidljivo je da je zadarsko otočje, posebno u ranom srednjem vijeku, bilo prostor vrlo značajne crkvene djelatnosti. Naime, zadarsko otočje bogato je spomenicima predromaničke arhitekture, posebno crkvicama. Najistaknutije su od crkvice centralnog tipa: crkva sv. Marije u Velom Ižu, crkva sv. Pelegrina kod Savra na Dugom otoku, te ruševine crkvice sv. Viktora na brdu Citoriju, kraj zaljeva Telašćice na Dugom otoku.²² Od tipa longitudinalnih predromaničkih crkvice izdvajaju se: crkva sv. Nikole kraj Poveljane na Pagu, crkva sv. Andrije na Vrgadi, crkva na Ošljaku, te ruševine crkvice sv. Juraja kraj Paga i sv. Ivana u Stivanjem polju kraj Telašćice, gdje je nađeno i nekoliko ulomaka crkvenog namještaja s pleternom dekoracijom.²³

¹³ *ibid.*, 374.

¹⁴ *ibid.*, 379.

¹⁵ *ibid.*, 386.

¹⁶ *ibid.*, 386, 387.

¹⁷ *ibid.*, 400—402.

¹⁸ *ibid.*, 408.

¹⁹ *ibid.*, 444.

²⁰ *ibid.*, 452.

²¹ *ibid.*, 498.

²² *ibid.*, 131.

²³ *ibid.*, 132, 134.

U vrijeme romanike graditeljska djelatnost u Zadru vrlo je velika, a pod utjecajem te romaničke arhitekture sagrađene su i mnoge seoske crkvice u zadarskoj okolici, među kojima i crkva sv. Ivana u Preku.²⁴ Iz vremena gotike sačuvana su imena i podaci o istaknutim graditeljima i njihovim djelima. Krajem 14. st. npr., braća Grgur i Bilša Bilšići, sinovi Jurja, obvezuju se predstavnicima zadarske komune da će izvršiti popravke na tvrđavi sv. Mihovila na Ugljanu. Ugovor je sklopljen 1393., a obnovljen 1405.²⁵ 1369—1419. građena je crkva sv. Kuzme i Damjana u sklopu istoimenog samostana na brdu Čokovcu iznad Tkona na Pašmanu.²⁶ Od slikarskih radova ističe se slikano raspelo u samostanskoj crkvi na Čokovcu, pripada generaciji slikara s kraja 14. st.²⁷ U crkvama zadarske okolice sačuvan je velik broj srebrnih križeva, npr., križ iz Velog Iža, iz ranog 14. st. Križevi iz Sali i Žmana na Dugom otoku rađeni su po istim kalupima, spadaju također u ovo razdoblje. Križevi u Božavi na Dugom otoku i u Ugljanu vezuju se za zlatara Stjepana. Manji kalež iz Solina na Dugom otoku, izrađen prvobitno za crkvu sv. Grgura u Vrani, također spada u razdoblje gotike.²⁸

Prema tome, možemo zaključiti da je sinteza dvaju autora danas polazna točka u proučavanju srednjovjekovne povijesti Zadra, a tako i zadarskog otočja. Sadrži niz dragocjenih podataka, opsežan i instruktivan kritički aparat te pregled izvora i literature, što može dobro poslužiti svakome tko želi proučavati ovu problematiku. Naravno, knjiga odražava stanje istraženosti zadarske povijesti, pa već na prvi pogled možemo uočiti da je problem zadarskog otočja uglavnom tek načet. Osim odnosa Zadra i Paga, najvažnijeg otoka zadarske komune, što je relativno zadovoljavajuće obrađeno, vijesti o drugim otocima svode se na fragmentarne podatke, iz kojih se mogu najopćenitiji naznačiti neke osnovne karakteristike društvenog razvoja ovog otočkog prostora. Problem je dvostruk, subjektivne i objektivne prirode. Očita je nedovoljna istraženost, ali se mora priznati da sačuvane izvorne građe o otocima zaista nema mnogo i da se spektakularnim rezultatima na tom polju ipak ne bi trebali nadati. To ne znači da rad na ovim problemima treba biti usputan kao do sada.

Ubrzo nakon ove knjige izašla je iz tiska i monografija Tomislava Raukara: »Zadar u 15. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi.«²⁹ Problematika društvenog razvoja dalmatinskih komuna u razvijenom i kasnom srednjem vijeku i inače je u centru pažnje ovog istraživača. Vrlo sustavno autor prati spomenute procese u 15. stoljeću, osvrćući se često i na prijašnje razdoblje iz kojeg se, unatoč promjene političke vlasti, mnogi društveni procesi nastavljaju neprekinuto. Utvrđujući krupne privatne vlasnike zemljišta u zadarskom distriktu u 15. st., autor se osvrće i na stanje u ranijem razdoblju. Uz crkvene institucije, na zadarskom otočju najvažniji zemljišni vlasnici su zadarski patriciji, tako npr. obitelji Cotopagna (pratimo ih od kraja 12. st., na Ugljanu, Pašmanu, Dugom otoku),³⁰ Qualis (u 14. st.

²⁴ *ibid.*, 262.

²⁵ *ibid.*, 509, 510.

²⁶ *ibid.*, 518.

²⁷ *ibid.*, 528.

²⁸ *ibid.*, 542.

²⁹ T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, IHP, Zagreb, 1977.

³⁰ *ibid.*, 116.

na Pašmanu) i Saladini (na Pašmanu).³¹ Posjedi ovih obitelji iščezavaju do 15. st. Od 14. st. sve više jačaju zemljoposjedi slijedećih obitelji: Civalellis (na Pašmanu, Ižu, Dugom otoku),³² Zadulini (od 1390—1400) na Dugom otoku i Ugljanu),³³ Matafari,³⁴ Soppe (na Dugom otoku, Ravi, Ižu i Ugljanu), Varicassis (na Dugom otoku i Pašmanu)³⁵ i Nassi (od 13. st. ih pratimo, na Ravi, Ižu, Ugljanu, Pašmanu i Pagu).³⁶ Iz skupine srednjih zemljoposjednika izdvajaju se obitelji Galellii i Rosa³⁷, te Ferra (na Dugom otoku i Ugljanu).³⁸ Od imućnijih zadarskih obrtnika na prijelazu 14. u 15. stoljeće u zemlju najviše ulaže protomajstor Andrija i njegovi sinovi (npr. u Lukoranu 1404).³⁹ U zemlju ulažu i zadarski trgovci, tako npr. obitelj Venturin, porijeklom iz Cesene, u Otušima na Pašmanu.⁴⁰ Stanovnici otoka ponajviše su težaci na tuđim posjedima, ali se i u 15. st. još drži sloj tzv. »slobodnog seljaštva«, odnosno slobodni seljački posjed.⁴¹ Autor ističe da su, ukupno gledavši, sol, stoka, žito i vino najvažniji proizvodi dalmatinskih gradova, a tako i otoka u srednjem vijeku.⁴² Osnovna obveza obrađivača zemlje vlasniku je naturalna renta, komutacija u novčanu rentu je vrlo rijetka.⁴³

U zadarskoj komuni najrentabilnija agrarna kultura je vinova loza. Njena ekspanzija vidljiva je od početka 13. stoljeća.⁴⁴

Autor ističe da su zadarski otoci kroz čitav srednji vijek temelj stočarske proizvodnje. Riječ je o stoci sitnog zuba (ovce i koze).⁴⁵ Glavni vlasnici stoke su zadarski samostani i patriciji. Distrikualci — otočani imaju općenito više stoke nego stanovnici kopnenog zaleđa Zadra.⁴⁶ U 14. i 15. st. vlasnici razmjerno rijetko daju stoku na pašu drugim osobama na temelju pogodbe. Ako do toga dolazi, izražena je težnja da se to pretvori u društvenu pogodbu, neku vrstu kompanije u stočarstvu.⁴⁷

Vidljivo najznačajnija privredna grana je proizvodnja soli, osobito na Pagu. Solane zadarskih građana spominju se na Pagu već od kraja 13. st. Zadrani su do 1409. znatno premoćnija skupina vlasnika solana u odnosu na Pažane. Od sredine 14. st. kao novi vlasnici javljaju se i ekonomski ojačani zadarski trgovci. Već spomenute zadarske patricijske obitelji vlasnici su i većeg broja solana i istaknuti trgovci solju, kao što su vlasnici i bogataši iz redova pučana (krupni trgovci npr.). Rad u solanama se, poput težaštine i kmetstva, temelji na notarskom ugovoru. Uobičajena renta vlasniku solane je oko sedam osmina proizvedene soli u početku, u anžuvinском razdoblju renta ima tendenciju smanjivanja na oko dvije trećine proizvedene soli. U drugoj polovini 14. i u 15. st. veliki je broj popravaka sola-

³¹ *ibid.*, 117.

³² *ibid.*, 119.

³³ *ibid.*, 123.

³⁴ *ibid.*, 124.

³⁵ *ibid.*, 125.

³⁶ *ibid.*, 126, 127.

³⁷ *ibid.*, 129.

³⁸ *ibid.*, 130.

³⁹ *ibid.*, 137.

⁴⁰ *ibid.*, 139.

⁴¹ *ibid.*, 147.

⁴² *ibid.*, 156.

⁴³ *ibid.*, 185.

⁴⁴ *ibid.*, 192.

⁴⁵ *ibid.*, 197.

⁴⁶ *ibid.*, 198.

⁴⁷ *ibid.*, 202, 203.

na zbog zapuštenosti. Cijene takvih radova su prilično visoke. Trgovina solju na vrhuncu je oko 1400—1410.⁴⁸ Nakon 1409. znatno opada broj solana i proizvodnja soli, zbog rigoroznih mletačkih odredaba.⁴⁹

Možemo zaključiti da ovo djelo predstavlja važan doprinos za znatno potpunije razmatranje i rješavanje problema ekonomike i društvenog razvoja zadarske komune u razvijenom i posebno kasnom srednjem vijeku. Obiluje velikim brojem važnih podataka. Autor je vrlo sustavno proučio izvornu građu i zahvaljujući tome pred čitaocem iznio jednu cjelovitu, zao-kruženu sliku o zadanoj temi, koja se nadovezuje i djelomično prepliće s knjigom Nade Klaić i Ive Petricolija. Znatno je prošireno i produbljeno zahvaćanje u problematiku gospodarskog razvoja. Na taj je način omogućeno kompleksnije i svestranije sagledavanje cjeline društvenog razvoja, što je posebno važno, jer za razliku od prikaza političke historije, ovakvih djela u historiografiji općenito nedostaje.

4. R A N I S R E D N J I V I J E K

a) *Politička i demografska povijest*

Tragom vijesti cara Konstantina Porfirogeneta, u istraživanje problema koje one pokreću krenulo je nekoliko istraživača. Među tim radovima treba se posebno osvrnuti na rad Petra Skoka.

Petar S k o k, polazeći od carevih podataka, vrši toponomastička istraživanja jadranskog otočja, nastojeći utvrditi kada se i kako vršila slavenizacija jadranskog otočja i u kojoj su mjeri dotadašnji romanski stanovnici ostavili traga u toponomastici zadarskog otočja i drugih otočnih skupina u Jadranu.⁵⁰ Zadarsko otočje je obrađeno u posebnom poglavlju. Za otok PAG Skok iznosi da se do 14. st. zvao Kissa insula. Toponimi su na južnom dijelu otoka hrvatski, drugdje romanski. Autor to povezuje sa političkom vlašću hrvatskog vladara Krešimira IV nad južnim dijelom otoka u drugoj polovini 11. st. Po Porfirogenetu, otok nije naseljen, pa autor smatra da hrvatsko naseljavanje otoka trebamo staviti u drugu polovinu 10. st. Autor to tvrdi općenito za sve otoke na kojima, po carevom izvještaju, nema stanovnika.⁵¹ Sam naziv Pag autor izvodi od latinske riječi »pagus«, selo, što je današnji Pag bio u antici za tadašnji grad Kissu koja se nalazila nekoliko kilometara dalje.⁵² Mali otoci bez važnosti ŠKRDA i MAUN zadržali su predrimske nazive.⁵³ Otok VIR ima i talijanski naziv, Puntadura. Dakle, riječ je o rtu Ura, čiji se naziv proširio na cijeli otok. Ura je predrimski naziv.⁵⁴ Od ostalog zadarskog otočja car jedino ne spominje Ugljan, po njemu su svi, osim Vrgade, nenaselejeni.⁵⁵ Otok OLIB se po caru zove Aluip i nenaselejen je. Autor objašnjava naziv od latinske riječi »aluvium«, što znači pove-

⁴⁸ *ibid.*, 207—214.

⁴⁹ *ibid.*, 218

⁵⁰ P. S k o k, vidi bilj. 3.

⁵¹ Suprotno je mišljenje Nade Klaić. Ona smatra da su Hrvati već ranije naselili otoke, ali je car kao naseljene označio samo one na kojima postoji organizirano romansko stanovništvo i gradovi (ili utvrde, npr. na Vrgadi).

⁵² P. S k o k, *ibid.*, 67—71.

⁵³ *ibid.*, 71.

⁵⁴ *ibid.*, 74, 75.

⁵⁵ *ibid.*, 78.

ćanje polja radi naplavlivanja. Toponomastika Oliba je gotovo beziznimno hrvatska, bez starijih romanskih tragova.⁵⁶ Otok SILBA se po caru zove Selbo i nenaseljen je. Autor objašnjava naziv od latinske riječi »silva«, šuma. Toponimi na otoku govore da su Hrvati pri dolasku zatekli Romane-kršćane.⁵⁷ Otok PREMUDA se po caru zove Pyrotima i nenaseljen je. Ravenski geograf iz 7. st. zove ga Primodia. Kod stanovništva sačuvan je i hrvatski naziv, Dlačnik. Sadašnji naziv je latinskog podrijetla. Većina toponima na otoku je hrvatska.⁵⁸ Otok IST nije spomenut kod cara, naziv je ilirskog podrijetla. Otok ŠKARDA se naziva Scerda, isto vjerojatno naziv ilirskog podrijetla. Otok MOLAT se kod cara naziva Meleta. Naziv dolazi od latinske riječi »mellatus« što znači meden, bogat medom. U 10. i 11. st. oko Molata su ribolovišta zadarskih patricija. Na Molatu ima dosta romanskih toponima, ali su i ovdje u velikoj većini hrvatski.⁵⁹ Otoci RIVANJ i SESTRUNJ. Car je naziv Sestrunjia spojio s Ižom u Estiunez. Oba naziva je teško objasniti. Toponimi su gotovo beziznimno na oba otoka hrvatski.⁶⁰ Naziv za otok UGLJAN dolazi iz rimskog doba, »praedium Gellianum«, dakle posjed nekog Gelija. Tijekom srednjeg vijeka Ugljan je često mijenjao imena, hrvatski naziv je potvrđen u 15. st. Prije dolaska Hrvata bilo je više predjela iz kojih su se razvila naselja, jedino Kali i Kukljica su nova naselja i čisti hrvatski toponimi.⁶¹ Naziv za otok IŽ je predrimski, vjerojatno od grčke riječi »nesos«, otok. Car ga spominje u složenici »Estiunez«. Na Ižu su zadarski Romani imali svoje posjede, što je ostavilo traga i u toponimima koji su također u ogromnoj većini hrvatski. Otok RAVA nosi predrimsko ime koje bi moglo označavati provaliju, pećinu ili sl.⁶² DUGI OTOK car Konstantin Porfirogenet naziva Pizuh, slavenska varijanta je Pčuh, danas kod Sali postoji Čuh-polje. U srednjem vijeku spominje se kao Insula Magna, Insula Maior. Vrlo značajan toponim je uvala Telašćica, njen latinski naziv je Tilagus, podrijetlo je predrimsko. Dijelovi Telašćice, naprotiv imaju hrvatska imena. Isprava datirana 995. govori da su zadarski plemići u Telašćici ustupili pravo ribarenja samostanu sv. Krševana. Od današnjih mjesta na otoku, hrvatski su toponimi Dragove, Božava, Soline i Veli Rat.⁶³ KORNATSKO OTOČJE car Konstantin Porfirogenet ne spominje. Autor pretpostavlja da naziv dolazi od latinskog termina »insuale corrimatae« — razdrobljeni otoci. Cijeli otočki niz je bez stalnih naselja, ima mnogo romanskih i predromanskih toponima. Autor smatra da su Hrvati na Dugom otoku zatekli ribare — Romane od kojih su preuzeli toponime na Kornatima. Mali otoci, uvale i ribarske pošte oko Kornata nose hrvatska imena.⁶⁴ Za otok PAŠMAN autor navodi da naziv dolazi iz rimskog doba, »praedium Postumianum«, dakle posjed nekog Postumija. Naziv mjesta Tkon ima predrimsko podrijetlo. Hrvatski naziv naselja na otoku su Dobropoljana i Ždrelac. U ispravi hrvatskog vladara Krešimira IV iz 1067. Pašman se naziva Flaueyco, tj. Flavii vico, Flavijevo selo.⁶⁵ Otok VRGADA je po

⁵⁶ *ibid.*, 79—83.

⁵⁷ *ibid.*, 85—89.

⁵⁸ *ibid.*, 89—93.

⁵⁹ *ibid.*, 94—98.

⁶⁰ *ibid.*, 100—103.

⁶¹ *ibid.*, 103—110.

⁶² *ibid.*, 110—114.

⁶³ *ibid.*, 114—125.

⁶⁴ *ibid.*, 125—130.

⁶⁵ *ibid.*, 133—138.

Porfirogenetu jedini naseljeni otok u zadarskom arhipelagu. Car ga naziva *Lumbricatōn*. Korijen tog naziva je latinski, »*rubrica insula*«, crveni otok. Današnji naziv je mletačkog podrijetla. Stari hrvatski naziv je Lapkat. Otok je imao utvrdu s posadom, značajnu za kontrolu prilaza zadarskoj komuni, pa je svrstan u isti rang s velikim mjestima. Toponomastika otoka je u velikoj većini hrvatska, ima i romanskih ostataka, iz čega se vidi da su Hrvati po doseljenu ovdje zatekli Romane.⁶⁶

Smatramo da je i u slučaju Skokove knjige bilo potrebno dati jedan opširan prikaz glavnih teza u spomenutom djelu, kao što je to učinjeno i kod ranije prikazanih sinteza. Razlog je jednostavan. Riječ je o kapitalnim djelima koja sadrže veliku većinu dosad uopće objavljenih značajnih podataka o povijesti zadarskog otočja u srednjem vijeku. I mnogobrojni stručni i znanstveni radovi o ovom problemu koji su do sada objavljeni u periodici oslanjaju se na radove spomenutih autora. Osobito to vrijedi za Skoka, čije je djelo izišlo prije gotovo četiri desetljeća. Naime, unatoč nekim zastarjelim interpretacijama, ovo je jedini rad koji se sustavno bavi zadarskim otočjem, sa stanovišta određene znanosti, u ovom slučaju lingvistike, u jednom određenom razdoblju, ranom srednjem vijeku.

O problemima pokrenutima u ovoj knjizi raspravljao je na dva mjesta i Stjepan Antoljak.⁶⁷ Za otok Pašman Antoljak tvrdi da se do 1067. zvao *Flaueycō*, a od 1067. *Postimana*. Iznosi i niz drugih naziva za Pašman, te nazive pojedinih mjesta i njihovu genezu. Iznosi i hipotezu da se znamenita bitka zadarske i mletačke mornarice kod rta Treni odigrala kod Pašmana. Na drugom mjestu raspravlja o nazivima Kornata i Vrgade, dajući pregled nekih važnijih mišljenja, te kronološki reda poznate nazive za dotične otoke.

Amos-Rube Filipi, slijedeći Skoka, u nekoliko svojih rasprava daje prilog proučavanju demografske povijesti zadarskog otočja.⁶⁸ Tvrdi da Porfirogenet ne spominje Ugljan, jer je u to vrijeme Ugljan spojen s Pašmanom u jedan otok (kanal *Zdrelac* konačno je prokopan tek u 19. st.). Mjesto »*in loco Pustimani*« iz isprave iz 1096. Filipi smješta na Ugljan, između Lukorana i Kali. Po njemu, »*insula Pustimana*« je zajedničko ime za oba otoka. Za otok Rivanj tvrdi da naziv potječe od otočkog termina za lokvu. Prateći kretanje broja stanovništva na zadarskom otočju u ovom razdoblju, slijedi Skokove interpretacije.

Mate Suić proučava značenje naziva *Pizych* za Dugi otok kod Porfirogeneta.⁶⁹ Po njemu, to je ime malog naselja u današnjem Kruševu polju na Dugom otoku. Kruševo polje je upravo prijevod grčkog naziva *Pizych* na hrvatski, a car je po tom mjestu nazvao cijeli otok.

Demografski razvoj i politički status pojedinih zadarskih otoka tema su, ili dio teme, i određenog broja drugih priloga koji se temelje na rezultatima Petra Skoka ili njihovoj interpretaciji. Tako se Alfonso Cvitanović

⁶⁶ *ibid.*, 139—143.

⁶⁷ S. Antoljak, Kritički osvrt na dosadašnja istraživanja i saznanja o otoku Pašmanu, *Radovi FF Zadar* 25 (12), Zadar, 1986, 187—205.; isti, *Miscellanea Jadertina*, *Radovi JAZU Zadar* 1, Zagreb, 1954, 109—141.

⁶⁸ A. Rube-Filipi, Zašto Porfirogenet ne spominje i otok Ugljan, *Zad. rev.* I 3, Zadar, 1952, 29—38.; isti, O postanku imena Rivanj, *Radovi JAZU Zadar* 3, Zagreb, 1957, 485—488.; Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, *Radovi JAZU Zadar* 4—5, Zagreb, 1959, 279—319.

⁶⁹ M. Suić, *Pizych* na Dugom otoku, *SP III/4*, Zagreb, 1955, 135—140.

vić i Vladislav Cvitanović osvrću na Iž i Premudu.⁷⁰ Božidar Finka piše o Dugom otoku,⁷¹ Damir Magaš o Molatu,⁷² a Ivo Rubić o Zverincu, Sestrunku, Rivnju, te o mjestima Božava i Dragove na Dugom otoku.⁷³ Petar Starešina donosi podatke o Olibu,⁷⁴ a Miroslav Granić daje historijski pregled naziva naselja otoka Pašmana.⁷⁵ Nada Klaić iznosi svoju tezu o vremenu dolaska Hrvata na otoke.⁷⁶

Nekoliko radova obrađuju političku povijest ovog razdoblja. Jakov Stipišić diplomatički analizira Krešimirovu darovnicu za otok Maun,⁷⁷ za razliku od Nade Klaić prihvaća njenu autentičnost i objašnjava njenu historijsku pozadinu. Vinko Foretić⁷⁸ smatra da je za vrijeme Krešimira IV južni dio Pašmana ušao u teritoriju biogradske komune, a južni dio Paga i otok Maun direktno u sastav hrvatske države. Josip Kolanović piše o pojavi benediktinaca na Pašmanu,⁷⁹ što se po dvjema ispravama dvojbene autentičnosti prati od druge polovine 11. st. Pregled o povijesti Pašmana daje i Eduard Peričić.⁸⁰

b) *Ekonomska povijest*

Za ekonomsku povijest ranog srednjeg vijeka najvažniji su radovi Nikole Čolaka.⁸¹ Čolak proučava poljoprivredu, ribarstvo i proizvodnju soli. Za proizvodnju soli autor tvrdi da sigurno potječe iz antike, prve solane spominju se u oporuci iz 999., a zadarski prior Drago 1096. ustupa podavanja stanovnika Vrgade u soli i ribama samostanu sv. Krševana. Sv. Krševan dobija od općine u 11. st. zemlje na Pašmanu, a otok Silbu dobija samostan sv. Marije 1091. Spominju se i vinogradi, maslinici, zemljište u Telašćici, sve vlasništvo samostana sv. Krševana. Očito je zadarska komuna vlasnik zemljišta, koje onda daje na poklon, u zakup i sl. Slično je i s lo-

⁷⁰ A. Cvitanović, Pabirci o otoku Ižu, *Zad. rev.* 1, Zadar, 1986, 81—86. V. Cvitanović, *Otoci Iž i Premuda, Radovi JAZU Zadar 1*, Zagreb, 1954, 69—107.; isti, *Prilog toponomastici zadarskog kraja, Radovi JAZU Zadar 6—7*, Zagreb, 1960, 539—551.

⁷¹ B. Finka, *Prilozi studiji o Dugom otoku, SP III 10*, Zagreb, 1968, 165—179.

⁷² D. Magaš, *Molat. Prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji, Radovi JAZU Zadar 27—28*, Zadar, 1981, 355—421.

⁷³ I. Rubić, *Otok Zverinac, Radovi JAZU Zadar 2*, Zagreb, 1955, 171—193.; isti, *Antropogeografsko istraživanje triju otočića u zadarskom arhipelagu: Zverinca, Sestrunka i Rivnja u 1952., Ljetopis JAZU 59*, Zagreb, 1964, 110—112.; Božava i Dragove, *Ljetopis JAZU 65*, Zagreb, 1961, 361—366.

⁷⁴ P. Starešina, *Razvoj Oliba do potkraj XVIII stoljeća, Zad. rev.* 2—3, Zadar, 1978, 205—235.

⁷⁵ M. Granić, *Nazivi naselja otoka Pašmana, Pašmanski zbornik, Zadar, 1987* 161—171.

⁷⁶ N. Klaić, *Neki problemi srednjovjekovne povijesti Zadra, Zadar zb., Zagreb, 1964*, 129—141.

⁷⁷ J. Stipišić, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069., PZ 7, Zadar, 1969*, 813—859.

⁷⁸ V. Foretić, *Dalmacija prema Hrvatskoj do 1107. godine, PZ 7, Zadar, 1969*, 757—813.

⁷⁹ J. Kolanović, *Benediktinci na Pašmanu, Pašmanski zbornik, Zadar, 1987*, 85—109.

⁸⁰ E. Peričić, *Presjek kroz povijest otoka Pašmana. Pašmanski zbornik, Zadar, 1987*, 109—129.

⁸¹ N. Čolak, *Proizvodnja paške soli i pomorska trgovina do pada Paga pod mletačku vlast godine 1409., PZ 1, Zadar, 1963*, 477—517.; isti, *Poljoprivredna zadarske komune u ranom srednjem vijeku, Radovi JAZU Zadar 9, Zadar, 1962*, 163—191.; *Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike, PZ 1, Zagreb, 1962*, 393—438.

viština riba, npr. na Molatu i Dugom otoku koje komuna prodaje. Iz isprava datiranih u 11. st. vidi se da mnogo od riba dobija i samostan sv. Krševana. Inače, podavanje u ribi idu zadarskom prioru i to jedna četvrtina ulova. U novije vrijeme je Nada Klaić osposirala autentičnost pisanog izvornog materijala do 12. st. U historiografiji se razvila žučna diskusija o ovom pitanju, čije bi navođenje znatno premašilo okvir ove teme, a što može biti zasebna tema jednog drugog rada. Ako je zaista riječ o falsifikacijama, Čolakovu interpretaciju i zaključke trebamo uzeti uvjetno, i ne možemo njegove podatke uzeti kao pouzdan oslonac.

O ribarstvu Dugootočana na osnovu istih dokumenata piše i Josip Basioli, te i ovdje vrijedi spomenuta opaska.⁸²

Fragmentarnih podataka o srednjovjekovnoj ekonomici zadarskog otočja naći ćemo i u već spomenutim radovima Vladislava Cvitanovića, Damira Magaša, Petra Starešine, Eduarda Peričića i Ive Rubića.⁸³

c) *Kulturna povijest*

Za kulturnu povijest zadarskog otočja u ranom srednjem vijeku najznačajniji je niz radova Ive Petriciolija, koji je višegodišnjim terenskim istraživanjem prikupio mnoštvo podataka, posebno o ranosrednjovjekovnim, predromaničkim crkvicama, što će kasnije sintetizirati u knjizi »Zadar u srednjem vijeku do 1409«.⁸⁴

Miljenko Domijan opširno je obradio u posebnom radu crkvicu sv. Andrije na Vrgadi i njenu povijest, te opisao radove na njenoj zaštiti.⁸⁵

Branka Juraga iznosi podatak da je do 1125. na mjestu kasnijeg samostana sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu iznad Tkona bila kapelica posvećena tim svecima.⁸⁶

Janko Belošević istražio je starohrvatsku nekropolu kraj Povljane na Pagu.⁸⁷ Riječ je o skeletnim ukopima, pokojnici su ispruženi na leđima, ruke su položene ravno uz tijelo. Grobnice su obzidane kamenim pločama. Prilozi su rijetki, uglavnom nakit. Muški su grobovi bez priloga. Prilozi se datiraju u 10. — 11. stoljeće. Vrlo je interesantna pojava posipanja dna grobnica šljunkom, što je pojava nepoznata drugdje u ovo doba, ali poznata je bila kod Ilira u obližnjem Ninu. Amos Rube Filipi piše o nalas-

⁸² J. Basioli, Ribarske družine na istočnom Jadranu kroz vjekove, PZ 14, Rijeka, 1976, 415—435.; isti, Razvitak ribarstva Dugootočana, Radovi JAZU Zadar 9, Zadar, 1962, 391—447.; Ribarstvo na zadarskom otočju u prošlosti, Zad. otočje zb., Zadar, 1974, 485—521

⁸³ vidi bilj. 70, 72, 73, 74, 80.

⁸⁴ I. Petricioli, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu, SP III/2, Zagreb, 1952, 105—111.; isti, Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, SP III/3, Zagreb, 1954, 53—63.; Novi nalaz preromaničke skulpture na Dugom otoku, SP III/5, Zagreb, 1956, 179—180.; Crkva sv. Nikole kraj Povljane na otoku Pagu, SP III/8—9, Zagreb, 1963, 171—176.; Neki preromanički spomenici Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja, Zbornik HI JAZU Zadar 2, Zadar, 1958, 51—75.; Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima, Zad. otočje zb., Zadar, 1974, 79—109.; Spomenici preromaničke arhitekture u Zadru, Zad. rev. 1, Zadar, 1952, 27—34.

⁸⁵ M. Domijan, Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživačkih i konzervatorskih radova, SP III/13, Split, 1983, 123—138.

⁸⁶ B. Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, Diadora 9 (9), Zadar, 1980, 445—491.

⁸⁷ J. Belošević, Staroslavenska nekropola kod Povljane na otoku Pagu, Diadora 5, Zadar, 1970, 203—212.

ku ulomka pluteja s pleternom ornamentikom i novca cara Konstantina Pogonata (641—668) u Mulinama na otoku Ugljanu.⁸⁸

Možemo zaključiti da je ranosrednjovjekovna povijest zadarskih otoka vrlo slabo istražena. Osim kapitalnog djela Petra Skoka koje je izašlo prije gotovo četiri desetljeća i niza radova Ive Petriciolija koji je vrlo pedantno istraživao i iznio na vidjelo ranosrednjovjekovne arhitektonske spomenike, sve drugo se svodi na komentiranje već poznatih teza. Tek tu i tamo pojavi se poneki prijedlog za rješenje nekog manjeg pitanja. I taj neveliki korpus vrlo je ozbiljno, naročito u političkoj i ekonomskoj problematici, doveden u pitanje zbog sumnji u autentičnost i vjerodostojnost pisanih izvora do 12. st. Kako je i taj problematičan izvorni materijal ograničenog opsega, vidljivo je da se moraju potražiti drugi putevi za bolje upoznavanje povijesti zadarskog otočja u ranom srednjem vijeku.

5) RAZVIJENI SREDNJI VIJEK

a) *Politička i demografska povijest*

Za političku i demografsku povijest zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku relevantni su slijedeći radovi. O povijesti otoka Paga u 14. st. pišu Miroslav Granić⁸⁹ i Miljen Šamšalović.⁹⁰ Granić prati paško-zadarske odnose u 14. st. i borbu paške komune za samostalnost, koja 1396. rezultira uspjehom. Šamšalović daje prikaz statutarnih naredbi za Pag iz 1372. kojima se Pag vrlo izraženo podvrgava Zadru. Milan Veršić⁹¹ daje nekoliko podataka o samostanu na Čokovcu. Bio je opkoljen tvrdim zidovima, za križarskog razaranja Zadra 1202. ovdje se sklonio zadarski kaptol, a Mlečani su rušili Čokovac 1347. i 1356. Frano Dujmović⁹² piše o sporu benediktinaca s Čokovca i grada Šibenika oko otoka Žirja, što je riješeno u korist Šibenika, 1325. Žirje, Murter i Vela Arta dolaze pod vlast Šibenika. Spor se ponovno vodi 1388. Vrlo je interesantan rad Luje Margetića⁹³ o relativno malo poznatom aspektu pravne povijesti. Autor analizira odredbe Zadarskog, Paškog i Sibenskog statuta o bračnom imovinskom pravu, i istražuje utjecaje bizantskog prava na te odredbe. Ističe da je vjerojatno stari, nesačuvani Zadarski statut služio kao predložak svim ovim odredbama. Vladislav Cvitanović⁹⁴ objašnjava nastanak mjesta i imena Dragove na Dugom otoku, po podatku iz 1369. vidi se da se spominju Dragove njive, kasnije je drugi dio imena otpao. Vinko Foretić⁹⁵ konstatira da su po

⁸⁸ A. Rube-Filipi, Arheološko-topografske crtice iz Ugljana, Diadora 2, Zadar, 1962, 303—311.

⁸⁹ M. Granić, Paško-zadarski odnosi tijekom XIV stoljeća, Radovi FF Zadar 23 (10), Zadar, 1984, 287—301.

⁹⁰ M. Šamšalović, Statutarne naredbe za otok Pag 1372., Zbornik HI JAZU Zagreb 8, Zagreb, 1977, 411—431.

⁹¹ M. Veršić, Historijsko-kulturni spomenik na brdu Čokovcu na otoku Pašmanu, Zad. rev. 3, Zadar, 1952, 41—44.

⁹² F. Dujmović, Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine, Šibenik zb., Šibenik, 1976, 75—121.

⁹³ L. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu novele XX Lava Mudroga (s posebnim osvrtom na razvoj bračnog imovinskog prava u srednjovjekovnim dalmatinskim općinama), ZRVI 18, Beograd, 1978, 19—49.

⁹⁴ V. Cvitanović, Prilog toponomastici zadarskog kraja, Radovi JAZU Zadar 6—7, Zagreb, 1960, 539—551.

⁹⁵ V. Foretić, Pogled na Zadarski mir 1358. godine, Radovi FF Zadar 23 (10), Zadar, 1984, 233—243.

odredbama Zadarskog mira 1358. zadarski otoci dospjeli pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja.

I u mnogim, već citiranim radovima, naći ćemo podatke i za ovo razdoblje. Neki fragmentarni podaci o Kornatima i Vrgadi postoje kod Stjepana Antoljaka, o Ižu i Premudi kod Vladislava Cvitanovića, a o Zverincu, Sestrunju, Rivnju, Božavi i Dragovama kod Ive Rubića.⁹⁶ Nešto više podataka značajnih za povijest pojedinih otoka sadržano je u radovima Damira Magaša i Petra Starešine o Molatu, odnosno Olibu.⁹⁷ Nekoliko radova sadrži mnoštvo značajnih podataka o nazivima naselja na otocima u ovom razdoblju, tako npr. rad Božidara Finke o Dugom otoku, te Amosa-Rube Filipija, Eduarda Peričića i Miroslava Granića o Pašmanu.⁹⁸

Svojim se značenjem izdvaja vrlo dobar rad Josipa Kolanovića.⁹⁹ Autor sustavno prati povijest pašmanskih benediktinaca od dolaska u Čokovac 1125., nakon mletačkog razaranja Biograda. Analizira njihove odnose sa Zadrom, Biogradom, ugarsko-hrvatskim vladarima i Mlečanima. Govori o samostanskim posjedima, o graditeljskoj, književnoj i ostaloj kulturnoj djelatnosti ovog samostana, osvjetljavajući tako veliko značenje koje samostan ima u ovom razdoblju za cijelo zadarsko područje, a i znatno šire.

b) *Ekonomska povijest*

Kao autore priloga iz ekonomske povijesti zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku, srećemo uglavnom već poznata imena. Nikola Čolak¹⁰⁰ opširno obrađuje proizvodnju paške soli u ovom razdoblju, utvrđuje otočke posjede zadarske komune u 12. stoljeću, a dotiče se i ribarstva. I Josip Basoli¹⁰¹ se u svojim radovima o dugootočkom ribarstvu osvrće na spomenuti period i poznatu vijest datiranu 1233. o sporu ribara i samostana sv. Krševana. Tomislav Raukar¹⁰² ističe značenje otočja za komunu, a naročito značenje Paga i paških solana. Aleksandar Piasevoli¹⁰³ donosi zanimljive podatke o srednjovjekovnom zadarskom brodarstvu i pomorstvu, a donosi i neke, već navedene podatke o proizvodnji soli i ribarstvu na zadarskim otocima. U već spominjanim radovima Vladislava Cvitanovića o Ižu i Premudi, Damira Magaša o Molatu, Petra Starešine o Olibu, Ive Rubića o Božavi i Dragovama, naći ćemo i fragmentarne podatke o ekonomici navedenih mjesta u ovom razdoblju.

Posebno je istražena povijest ekonomskih odnosa na posjedima pašmanskim benediktinaca. Vesna Jakić-Cestarić dokazuje¹⁰⁴ da su posjedi biogradske samostana sv. Ivana već u 11. st. bili na Pašmanu znatno prostraniji nego što je to starija historiografija smatrala. Njegov nastavljač,

⁹⁶ vidi bili. 67, 70, 73.

⁹⁷ vidi bili. 72, 74.

⁹⁸ vidi bilj. 68, 71, 75, 80.

⁹⁹ vidi bilj. 79.

¹⁰⁰ N. Čolak, Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. st. u: Radovi JAZU Zadar 10, Zadar, 1963, 367—397. Vidi i bilj. 81.

¹⁰¹ vidi bilj. 82.

¹⁰² T. Raukar, Komunalna društva u Dalmaciji u Anžuvinskom razdoblju, Radovi FF Zadar 23 (10), Zadar, 1984, 243—251.

¹⁰³ A. Piasevoli, Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII do XVIII stoljeća, Zadar zb., Zagreb, 1964, 23—49.

¹⁰⁴ V. Jakić-Cestarić, Pašmanski posjedi samostana sv. Ivana krajem XI stoljeća i njegova nastavljača samostana sv. Kuzme i Damjana početkom XIII stoljeća, Radovi JAZU Zadar 29—30, Zadar, 1983, 21—57.

samostan sv. Kuzme i Damjana, ima početkom 13. st. još znatno više zemlje. Do zemlje je samostan došao darivanjima, kupnjom ili zamjenom. Od kraja 11. st. na svim posjedima prevladavaju hrvatski toponimi, ali pitanje vrhovne političke vlasti u to vrijeme (Bizant ili hrvatska država) ostaje otvoreno.

c) *Kulturna povijest*

Za kulturnu povijest zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku imamo radove nekoliko autora. Ivo Petricioli¹⁰⁵ je proučavao i probleme zadarskih graditelja, slikara, zlatara i drugih umjetnika, što će kasnije također sintetizirati u »Povijesti Zadra«. Nikica Kolumbić¹⁰⁶ ističe vrlo vrijedne književne spomenike, glagoljsku »Regulu sv. Benediktu«, čiji je prijepis izvršen nakon 1345., i prije svega izuzetno važan »Pašmanski brevijar« iz 14. st., pisan glagoljicom, čakavskim narječjem i ikavicom. Zadar i njegovo otočje posebno su u 14. i 15. st. izraženi kvalitetom i brojnošću književne produkcije u odnosu na ostali dio naše obale. Brojni glagoljski spomenici, sačuvani većinom u ulomcima iz 14. i 15. st., vezani su za zadarsko otočje. Već od 14. st. vode se na glagoljici matice krštenih, vjenčanih i umrlih. Justin Velnić¹⁰⁷ bavi se poviješću franjevac na Pašmanu i ustanovljava da je franjevački samostan u Kraju prvi put spomenut 1380., franjevačka tradicija tvrdi da je iz doba svetog Franje. Sadašnji samostan sagrađen je 1390. za franjevce iz Bosne. Vladislav Cvitanović¹⁰⁸ smatra da se glagoljica na ovim prostorima pojavila zajedno sa crkveno-slavenskim knjigama i staroslavenskim bogoslužjem, još u doba splitskih sabora. Do kraja 15. st. svi su spomenici hrvatske književnosti na njoj ispisani.

Od već spominjanih radova ima nekoliko relevantnih za ovu temu. Bran-ka Juraga¹⁰⁹ daje općenite, poznate podatke o samostanu na Čokovcu. Naročito je interesantan podatak Ive Rubića o bratovštini posvećenoj sv. Duhu u Božavi, čiji počeci sežu u 13. st. Interesantna je i činjenica da je Božava sve do u mletačko vrijeme bila i župno mjesto Premude, Silbe i Oliba, čiji su stanovnici tada u Božavi sahranjivali svoje mrtve.

Povezavši podatke Damira Magaša (o Molatu), Petra Starešine (o Olibu) i Josipa Kolanovića (o pašmanskim benediktincima), zapažamo neke vrlo zanimljive činjenice. Izgleda da je u ranom srednjem vijeku na zadarskom otočju bio izražen kult sv. Ante pustinjaka, koji se održao do negdje 13. st. Smatra se da su upravo redovnici u samostanima sv. Ante pustinjaka (npr. na Olibu) bili prvi koji su usvojili glagoljicu na ovom području, a taj rad su nastavili benediktinci (na Molatu samostan sv. Ante npr. prelazi 1247

¹⁰⁵ I. Petricioli, Prilozi izučavanja srednjovjekovnog zlatarstva u Zadru, Radovi FF Zadar 2, Zadar, 1963, 132—147. Nakon objavljene sinteze s Nadom Klaić; isti, Prilog zadarskim graditeljima XIV i XV stoljeća, Radovi FF Zadar 20 (9), Zadar, 1982, 29—43.; Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu, Pašmanski zbornik, Zadar, 1987, 75—95. Vidi i bilj. 84.

¹⁰⁶ N. Kolumbić, Uloga zadarskog otočja u formiranju najstarije hrvatske književnosti, Zad. otočje zb. Zadar, 1974, 117—133.; isti, Književni spomenici zadarskog srednjovjekovlja vezani za otok Pašman, Pašmanski zbornik, Zadar, 1987, 195—207.

¹⁰⁷ J. Velnić, Franjevci na otoku Pašmanu, Pašmanski zbornik, Zadar, 1987, 171—183.

¹⁰⁸ V. Cvitanović, Glagoljica na zadarskim otocima, Zad. otočje zb., Zadar, 1974, 133—147

¹⁰⁹ vidi bilj. 86.

u ruke benediktinaca). Benediktinci u 14. i 15. st. na tom polju postižu vrlo visoke domete. Antunovcima se pripisuje i prvorazredna zasluga u kristijanizaciji novodoseljenog hrvatskog življa na otocima u ranom srednjem vijeku.

Možemo zaključiti da je povijest zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku, općenito uzevši, znatno bolje istražena nego što je to bio slučaj sa ranim srednjovjekovljem. Svakako je najvažniji faktor koji uvjetuje ovu činjenicu znatno obimnija, te nedvojbeno autentična i vjerodostojna izvorna građa, koja je omogućila istraživačima znatno širi uvid u probleme ovog razdoblja. Nesrazmjer između političke s jedne i ekonomske i kulturne historije s druge strane, u ovom razdoblju je znatno manji. To je posljedica gore navedene činjenice koja nam omogućava temeljitiji i obuhvatniji rad na problemima. U ovom razdoblju mnogo više i pouzdanije znamo o gospodarskim odnosima, političkom okviru zbivanja, o djelatnosti crkvenih institucija, o književnosti i umjetnosti. Naravno, za dobijanje jedne cjelovite i zaokružene slike o ovom razdoblju potrebno je još dosta istraživačkog rada.

6. Z A K L J U Č A K

Historiografija o zadarskom otočju u srednjem vijeku sastavni je dio historiografije o Zadru. Historiografija o zadarskom otočju obuhvaća probleme političke, demografske, pravne, ekonomske i kulturne povijesti. Daleko je bolje i svestranije obrađeno razdoblje razvijenog srednjeg vijeka. Veliki je nesrazmjer između značaja nekoliko autora i njihovih radova o ovoj problematici (Nada Klaić, Ivo Petricioli, Tomislav Raukar, Petar Skok), i ostalih radova, koji su uglavnom samo fragmentarne dopune ključnih rješenja gore spomenutih autora. Pri tome bi, od ostalih istraživača, trebalo po znanstvenosti i temeljitosti pristupa izdvojiti priloge Vesne Jakić-Cestarić i Josipa Kolanovića. Ostali autori uglavnom samo usputno dotiču pojedine probleme, ne izdižući se iznad nivoa obične deskripcije. Kod većine je to posljedica činjenice što je riječ o radovima koji se ne bave prvenstveno historijom zadarskog otočja, već najčešće daju kratak historijski uvod za raspravu o nekoj specifičnijoj problematici (npr. boradrstvo). Kod takvog stanja stvari, nužno se događa da se isti, fragmentarni podaci »vrte u krug« i nalaze kod većine autora makar ih vremenski dijelovi i nekoliko desetljeća.

Velike poteškoće predstavljaju u radu na ovim problemima razni objektivni i subjektivni limiti. Naime, opseg izvorne građe je, naročito za rani srednji vijek, vrlo ograničen, a i uautentičnost te građe je ozbiljno dovedena u pitanje. Vrlo malo ili gotovo ništa znamo o bizantskoj vlasti nad zadarskim otocima. Osim cara Konstantina VII Porfirogeneta nije poznat neki drugi važniji bizantski izvor za ovo područje. Osim crkvene arhitekture i umjetničkih spomenika vezanih uz crkvene obrede (slike, raspela, križevi), nemamo gotovo nikakvih podataka o drugim oblastima materijalne kulture otočkog stanovništva, o stambenoj arhitekturi, gospodarskim zgradama, o sahranjivanju i grobnom kultu, predmetima za svakodnevnu upotrebu, naitu, novcu koji se koristio i dr. Naravno, danas je rad često otežan i zbog nedostatka financijskih sredstava. To je ograničavajući faktor koji često onemogućava ozbiljniji i temeljitiji rad. Iz do sada navedenih konstatacija mogu se izvesti i prijedlozi za puteve rješavanja problema povijesti zadar-

skog otočja u srednjem vijeku. Ti se prijedlozi moraju uzeti uvjetno, s obzirom na objektivne mogućnosti.

Putevi rješavanja bili bi:

a) Na historičarima je da u jednoj ozbiljnoj diskusiji pokušaju, što je moguće preciznije, odgovoriti na pitanje autentičnosti i vjerodostojnosti diplomatskog materijala iz ranog srednjeg vijeka. Iz odgovora na to pitanje trebamo povući sve konzekvence.

b) Trebalo bi još temeljitije proučiti bizantske, mletačke i ugarske arhive, kao i arhive dalmatinskih gradova i ostalih jadranskih komuna, jer se u svom tom mnoštvu izvora sigurno kriju još mnogi važni podaci. U vezi s tim, što je moguće više surađivati sa znanstvenicima iz susjednih zemalja.

c) Naročito je za proučavanje povijesti zadarskog otočja u srednjem vijeku važna arheologija, koja je u ovom slučaju temeljito podbacila. Za razliku od kopnenog zaleđa Zadra, otočje je vrlo malo i slabo istraženo. Osim radova Ive Petriciolija o crkvenoj arhitekturi, sve drugo je potpuno nepoznato. Upravo arheološkim istraživanjima i podacima koje bi ona iznijela, mogli bismo najbrže doći do solidnog broja novih, važnih informacija, koje bi znatno popunile mnogobrojne praznine, posebno u ranom srednjem vijeku, gdje je sasvim izvjesno da nikada nećemo doći do nekog obilja pisane izvorne građe. Ovdje leži veliki zadatak pred arheolozima. Za razliku od lingvista, koji su dosta radili na ovoj problematici, arheologija je još uvijek na početku i može prva donijeti nove i važne rezultate.

d) Po mogućnosti raditi što više timski i interdisciplinarno. Samo zajedničkim radom povjesničara, stručnjacima raznih struka, povjesničarima umjetnosti, arheolozima, lingvistima, povjesničarima književnosti, geografima, demografima, ekonomistima, sociolozima i dr., mogu se općenito u znanosti, a tako i na ovom konkretnom problemu, postići pravi rezultati. Na takav način, timski, trebao bi biti organiziran rad i na znanstvenim institutima, fakultetima i drugim znanstvenim institucijama.

Pregled kartica:

Radovi FF Zadar	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru
Zad. rev.	Zadarska revija
Radovi JAZU Zadar	Radovi Instituta JAZU u Zadru
Diadora	Diadora
Zad. otočje zb.	Zadarsko otočje — zbornik
Zadar zb.	Zadar — zbornik
Zbornik HI JAZU Zagreb	Zbornik historijskog instituta (zavoda) JAZU u Zagrebu
PZ	Pomorski zbornik
ZRVI	Zbornik radova Vizantološkog instituta SANU u Beogradu
Šibenik zb.	Šibenik — spomen zbornik
Starine JAZU	Starine JAZU u Zagrebu
SP	Starohrvatska prosvjeta
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku
Ljetopis JAZU	Ljetopis JAZU u Zagrebu
HZ	Historijski zbornik
Radovi IHP Zagreb	Radovi Instituta (Zavoda) za hrvatsku povijest u Zagrebu

S u m m a r y

HISTORIOGRAPHY OF ZADAR ISLANDS IN THE MIDDLE AGES (UNTIL 1420)

Borislav Grgin

In this paper the author analyses the works concerning the history of Zadar islands in the Middle Ages. It is pointed out any approach concerning the history of Zadar islands ought to take three basic elements into account i. e. the island itself, the archipelago as an integral community and the city of Zadar with its influences on the life of the islands.

The second part of the study gives a survey of the relevant works concerning this matter. The works are divided according to the political, economical and cultural historic aspects. They are grouped into the Early Middle Ages (6th—12th century), and Advanced Middle Ages (12th—15th century).

In conclusion the author points out that the history of Zadar archipelago has not been investigated enough. This is especially true for the period of the Early Middle Ages, which is most probably due to the paucity of the relevant historic sources. At the end author gives several suggestions how to overcome some of the difficulties in this area.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 22

ZAGREB

1989.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 22

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Strossmayerova 2 — 55425 Davor
ANDREIS MLADEN, Socijalističke revolucije 42 — Zagreb
ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 31 — Zagreb
BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet — Zagreb
BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
BRANDT dr. MIROSLAV, Socijalističke revolucije 73 — Zagreb
BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet — Zagreb
CRNKOVIĆ GORAN, prof. Maršala Tita 170 — Opatija
ČORALIĆ LOVORKA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
GRGIN BORISLAV, prof. Baštijanova 54 — Zagreb
IVELJIĆ ISKRA, prof. Ilica 165 — Zagreb
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
KOLAR-DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet — Zagreb
KRIVOKAPIĆ mr. GORDANA, Institut za istoriju radničkog pokreta — Beograd
LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje naroda i narodnosti — Zagreb
MATKOVIĆ STJEPAN, Šubićeva 3 — Zagreb
OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
RICHTER ŽELJKA, prof. Povijesni muzej Hrvatske — Zagreb
STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske — Zagreb
ŠILOVIĆ DANJA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
ŠVAB mr. MLADEN, Leksikografski zavod »M. Krleža« — Zagreb
VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
ŽIVKOVIĆ mr. DANIELA, Sveučilišna i nacionalna biblioteka — Zagreb
